

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XVIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**PROCEEDINGS
of the XVIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**2023
Астана**

УДК 001+37
ББК 72+74
G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2023» студенттер мен жас ғалымдардың XVIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XVIII Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2023» = The XVIII International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2023». – Астана: – 6865 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-337-871-8

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001+37
ББК 72+74

ISBN 978-601-337-871-8

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2023**

Абдурашидов та жергілікті жәдидтік ұйымын құрып, гуманитарлық және жаратылыстану пәндері оқытылатын балаларға арналған жаңа әдісті мектебін ашты. 1911 жылға дейін Түркістанда 68 жаңа әдіс мектебі, оның ішінде Ходжент уезінде жеті мектеп құрылды. 1913-1914 жылдары М.Бехбудидің редакторлығымен екі тілде «Самарқанд» газеті мен «Ойна» журналы (1913-1915) шығып тұрды» [5, 104-105 бб.].

Сөзімізді қорыта айтсақ, Түркістан Мұхтариятының құрылуына бірнеше ішкі, сыртқы факторлар және жәдидшілдік идеясы әсер етті. Жәдидшілдер мұсылмандық білім беру жүйесін реформалауды, Ресейдің саяси жүйесіндегі либералдық-демократиялық қайта құруларды, әйелдердің теңдігін және ұлттық мерзімді баспасөздің дамуын жақтады. Жәдидшілдер жаңа большевиктер үкіметі «Ұлттық өзін-өзі билеу» туралы Декларацияда жариялаған құқықтарын пайдалана отырып, Қоқанда «Түркістан Мұхтарияты» атты дербес автономиялық республиканың құрылғанын жариялады.

Пайдаланылған әдебиеттер мен деректер тізімі

1. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). Иккита китоб. Биринчи китоб. 1917- 1939 йиллар. Масъул мухаррирлар: Р.Абдуллаев, М.Рахимов, Қ.Ражабов. – Тошкент: «O‘zbekiston», 2019. – 560 бет.
2. Туркестанские ведомости. 1917 г., 12 апреля.
3. Туркестан в начале XX века: К истории истоков национальной независимости // Коллектив авт.: Р.М.Абдуллаев, С.С.Агзамходжаев, И.А.Алимов и др./-. – Т.: «Шарк», 2000. – 672 с.
4. Саламов Ш.Н. Туркестан и Южный Кавказ XIX – XX вв. Дашнаки от Ферганы до Карабаха. – Т.: Янги аср авлоди, 2015. – 304 с.
5. Алимова Д. Феномен джадизма. – Ташкент: Узбекистан, 2009. – 184 с.

ӘОЖ 94(574)

КЕНЕСАРЫ ҚАСЫМУҒЫ БАСТАҒАН ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІСТІҢ НӨТЕЖИЕСІМЕН ТАРИХТА АЛАР ОРНЫ

Омаров Биржан Галымжанович

birzhan.omarovv@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті студенті

Ғылыми жетекші: Мусабалина Г.Т.

Дәл осы Кенесары Қасымовтың көтерілісі Ресей империясына қарсы бағытталған қазіргі Қазақстан аумағындағы барлық көтерілістер арасында ең ауқымды және ең ұзаққа созылған ретінде тарихқа енді. Мәселе мынада, Ресей бұрын көптеген бағыттарда, соның ішінде Орталық Азияда өте агрессивті және отаршыл-әміршіл саясат жүргізді, ал патша елшілері барлық жерде өз бұйрықтарын енгізуге тырысты. Бұл саяси бағыт толыққанды өз күшіне енгенде 1837 жылдан 1847 жылға дейін он жылға созылған Кенесары Қасымұлының көтерілісінің себептерінің бірі болды. Мүмкін көтеріліс ертерек басылған болар еді, бірақ сол жылдары Ресейдің едәуір күштері Кавказ соғысының соғыс майданына жіберілді, бұл оқиға маңыздырақ болды. Соған қарамастан далада жаңа орыс бекіністері өсе берді, ал қазақ рушонжарларының кейбір өкілдері патшаның жағына өтіп, оның қол шоқпарына айналды. Мұның бәрі Кенесары Қасымұлының Ресейдің қазақ даласына енуін тоқтатуға, қазірдің өзінде салынған бекіністерді қиратуға және жаңаларының құрылысын тоқтатуға деген ұмтылысын тудырды. Сонымен бірге көтеріліс жетекшісі алдымен мәселені дипломатияның көмегімен бейбіт жолмен шешуге тырысты, тіпті оның Николай I мен Ресейдің Жоғары мемлекеттік шенеуніктеріне жіберген кейбір хаттары да сақталды. Кенесары патша отрядтарының бейбіт қазақ ауылдарына жасаған бірқатар рейдтерінен және Көкшетау мен Ақмолада алғашқы округтік бұйрықтар жасауға тырысқаннан кейін өз қызметін жандандырды. Орынбор шекара комиссиясының бастығы Г. Генсуге жіберген хатында Кенесары өзінің және оның

туыстарының патша отрядтары тарапынан бірнеше рет негізсіз және себепсіз шабуылдарға ұшырағанын наразылықпен атап өтті. Астананың мемлекеттік мұрағатынан алынған материалдары бойынша, Кенесары Генске ашуланып былай деп жазды: "1831 жылы Алексей Максимовичтің басшылығымен Көкшетаудан шыққан 500 адамнан тұратын команда екінші рет сұлтан Саржан ауылдарын тонады (Кенесарының ағасы) 450 адам қаза тапты". Осы хатқа тағы бір тән мысал: 1842 жылы наурызда есауыл Сотниковтың отряды Кенесары ауылдарына шабуыл жасап, 100 адамды өлтіріп, 25 адамды тұтқынға алып, мың түйе, 3 мың жылқы және 9 мың қой ұрлады. Бұл ұлт-азаттық қозғалыстың өрбуіне себеп болды. Кенесары жағдайды бейбіт жолмен шешуге тырысты және ескерту хаттарын жіберуден бастады, онда ол өз талаптарын қойып, патша үкіметінің отаршылдық ұмтылыстарына үзілді-кесілді наразылық білдірді: "С каждым днем захватывая наши земли, на них закладывают укрепления и этим доводят население до отчаяния. Это не только для нашей будущности, но и для сегодняшнего существования опасно" [3,76 б.]. Алайда дипломатия ешқандай нәтиже бермеді, содан кейін Қасымұлы әміршіл-әкімшіл үкіметке қарсы мұқият дайындалып, әскерей қимылдарын бастады. Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық көтеріліс себептері: Қазақ халқына жасалған қысым.

Орта Азиядағы шекараларын кеңейте отырып, Ресей империясы барлық жерде өзінің заңдары мен әдет-ғұрыптарын орнатты. Оларды қабылдаған жергілікті тұрғындар әдетте белгілі бір артықшылықтарға ие болды, сондықтан қазақ сұлтандарының бір бөлігі Ресейді қолдады. Соған қарамастан халықтың басым бөлігі Кенесары Қасымұлы көтерілісінің негізгі себептерінің бірі болған орыс мәдениетінің қалыптасуына қарсы болды.

Қосымша салықтарды енгізу. Олардың барлығы емес тек қазақтар ғана төлеуі керек еді, бұл оларға әділетсіз болып көрінді.

Казактармен қақтығыстар. Дәлірек айтсақ қақтығыстар емес, казактар мезгіл-мезгіл қазақ жерлеріне шабуыл жасады, бұл орыс-қазақ қатынастарының шиеленісуінің бір себебі болды.

Ресейдің отаршылдық саясаты. Қасымұлы көтерілісінің тағы бір себебі өз мемлекеттілігінен айырылған сол кездегі Қазақстан территориясының Ресей колониясына айналуынан қорқуы болды. Сондықтан көтерілістің негізгі мақсаты одан әрі отарлауды тоқтатумен бірге қазақ мемлекеттілігін қалпына келтіру болды.

Хан билігін жою. Осы уақытқа дейін қазақ хандарына билік берілді, бұл оларға тәуелсіздіктің белгілі бір үлесін сақтап қалды. Алайда Александр I өзінің "Сібір қырғыздары туралы Жарлығымен" хан билігін жоюға бұйрық беріп, оны ресейлік басқару жүйесімен алмастырды. Қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысының барысы. Көтеріліс ресми түрде 1837 жылдан 1847 жылға дейін созылды деп есептелсе де, іс жүзінде ол сәл ертерек басталды. XX ғасырдың 20-жылдарында Кенесары Қасымұлының әкесі мен ағасы қазақ даласында патша бұйрықтарының құрылуына ашық қарсы болды. Алайда 1836 жылы Қоқан хандығымен қақтығыс кезінде оның ағасы, ал 1840 жылы әкесі өлтірілді, бұл оны ұлт-азаттық қозғалысты өзі басқаруға, сондай-ақ жаңа одақтастар іздеуді бастауға мәжбүр етті. Кенесары Қасымұлының көтерілісіндегі оқиғалар бірден қанды бетбұрыс жасаған жоқ, алдымен ол дипломатияны сынап көрді, бірақ ол сәтсіздікке ұшыраған кезде Орта және Кіші жүздердің көптеген руларының қолдауымен бүлік шығарды. Сонымен бірге Қасымұлы көтеріліске ұзақ және мұқият дайындалды, ол тіпті еуропалықтар мен қашқын орыстардың арасынан тәжірибелі қару-жарақ меңгерген адамдарды өз жағына тартты. Осы ған байланысты Л.Мейер "К характеристике Кенесары надо прибавить еще то, что он... обращался с русскими пленными очень снисходительно... Факт этот подтвержден многими примерами. Вообще он имел великий дар привязывать к себе людей... у него сражались... несколько русских беглых", деген екен [3, 234 б.]. Белсенді әскерей қимылдары 1837 жылы Қасымов әскерлері Петропавлдан Ташкентке аттанған керуенді ұстап алған кезде басталды. Дәл сол кезде патша өкіметінің өкілдері олардың бүйірінде жаңа қорқынышты күш пайда болғанын түсінді, және оны ескермеу мүмкін емес. Кейінгі жылдары қазақтар бірқатар маңызды жеңістерге қол жеткізді, соның ішінде өз қарсыластары қоқандықтардың да бетін қайтарды. XIX ғасырдың

ортасында біздің даламызды зерттеуші, Британдық Т.В. Аткинсон былай деп жазған: “Кенесары готовил из киргизов прекрасных бойцов. Многие говорили мне, что именно необычайная ловкость в обращении с копьем и боевым топором позволяла джигитам Кенесары столь успешно воевать с превосходящими силами противника. Имея хороших офицеров, киргизы могли бы составить лучшую кавалерию в мире”.

Кенесары Қасымов көтерілісі басталғаннан кейін 4 жыл өткен соң, 1841 жылы ол жаңадан жарияланған мемлекет – Қазақ хандығының ханы болып сайланды. Сонымен бірге Ресейге қарсы қозғалысын іс жүзінде тоқтады, Қасымов хандықты сақтап, қажетсіз проблемалардан аулақ болғысы келді, сондықтан келіссөздерге дайын болды. Алайда Николай I "бір патшалықта екі монарх болмайды" деп мәлімдеді және толық бағынуды талап етті, нәтижесінде қозғалыс қайта басталды [5, 57 б.]. Қасымұлы хандықты қатаң жүйемен басқарып, қарсыластарына қарсы аяусыз қуғын-сүргін жүргізгені белгілі. Бұл оның танымалдылығын арттырмады, хан тек қатаң тәртіп оның ықпалын күшейте алады деп сенді және бұл оған қарсы көптеген ықпалды сұлтан, ру-шонжарлардың наразылығын тудырды. Осы уақытқа дейін Ресей қазақтың өздеріне адал билеушілерінің қолдауымен Кенесары Қасымұлының Кіші және Орта жүз аумағынан ығыстыру үшін жеткілікті күш жинай алды, осылайша ол қырғыздармен қақтығысқа түсіп, Ұлы жүзге көшті. Қазақтар мен қырғыздар арасында нағыз соғыс басталды, оның барысында Қасымұлы сатқындық салдарынан тұтқынға алынып, өлім жазасына кесілді. Қоршаудан шыға алмады, жау қолына берілу ол үшін қолайсыз болды. Біреу сарбаздарын құрбан етіп, жау қоршауынан қашып кетуі мүмкін. Бірақ Кенесары бұған бармады, өйткені мұндай жағдайда ол "қазақтардың ханы" деп аталу құқығынан айырылып, өз беделіне нұқсан келтірер еді. Осы кезде оның көтеріліс қимылдары аяқталды. Кенесары Қасымұлы қазақтың соңғы ханы болып тарихта қалды. Бір қызығы, Кенесары Қасымұлының басшылығымен көтеріліс басылғаннан кейін Шыңғысхан ұрпақтары халық толқуларының басшылығына араласпайды. Бұған бізге Л.Мейер сөздері дәлел: “С этого времени народными защитниками являются простые киргизы... а султаны окончательно отодвигаются на задний план, или просто делаются русскими чиновниками” [3, 411 б.]. Қозғалыстың нәтежиесімен тарихта алар орны:

Қазақ мемлекеттілігін қалпына келтіру. Шынында да Қасымұлы өзінің алдына қойған мақсатына қол жеткізді. Қалпына келтірілген Қазақ хандығының соңғы билеушісі болды, ол қайтыс болғаннан кейін хандық қайта ыдырады. Осылайша Кенесары Қасымұлы көтерілісінің қорытындысы бойынша Тәуелсіз Қазақ хандығы қайта жанданды, ол шамамен 6 жылға созылды, содан кейін қайтадан ыдырады.

Орта жүздің Ресей бодандығын қабылдауы. Жергілікті билеушілер мен ақсақалдардың бұл шешіміне көбіне өзі басып алған барлық жерлерге әулеттік тәртіп орнатып, барлық келіспеушілерді қатыгездікпен жазалаған Қасымұлының әрекеттері түрткі болды. Дәлірек айтқанда Орта жүз Ресейдің бодандығын 1846 жылы, Қасымов билігінің түпкілікті құлдырауынан бір жыл бұрын қабылдады, бұл оның жеңілісін тездетіп, қолдауынан айырды.

Ресей өз позициясын нығайтты. Көптеген қазақ старшындары Ресей тарапына ауысып, көтеріліс күйреген соң, Қазақстанның оңтүстігіне патша өкіметі үшін жол ашылды. Бұл көптеген онжылдықтар бойы жалғасып келе жатқан Орталық Азиядағы ресейлік экспансияны жеделдетті. Сонымен қатар белгілі болғандай қазақ старшындарының көптеген өкілдері өз мүдделерін көздей отырып, Ресейді қолдауға дайын болды, бұл патша үшін әрі қарай отаршыл саясатын жүргізуге тиімді тетік болды. Алайда Кенесары Қасымұлы көтерілісі орыс экспансиясын біраз уақытқа кері шегерді.

Кенесары көтерілісі жеңіліс тапты. Алайда қазақ халқының ұлт-азаттық күресі тарихында бұл көтеріліс ең құрметті орын алмақшы. Бұл көтеріліс барлық үш жүз жұртшылығының көпшілігін патша өкіметіне қарсы күреске көтеріп, қазақтардың ХІХ ғасырдағы ең ірі көтерілісі болып табылады.

Көтеріліс Қазақстанды түгелдей дерлік қамтыды және қазақтардың неғұрлым ұзаққа созылған көтерілістерінің бірі болды. Бұқара халықтың отарлауға қарсы пиғылын айқын көрсеткен Кенесары көтерілісі қазақ халқының тарихында оңға бастар рөл атқарды.

Кенесары қозғалысы өз елінің азаттығы мен тәуелсіздігін қорғап қалу үшін жанын қиюға әзір қазақ халқының аса зор қарсыласу күшін көрсетіп берді. Бұл көтеріліс Кенесары алға тартқан саяси талаптар бойынша прогресшіл көтеріліс еді. Мұны ең әуелі Кенесарының ру аралық жауласуды және феодалдық бытыраңқылықты жойып, орталықтандырылған біртұтас мемлекет құруға талаптануынан көреміз.

Саяси қызметі барысында Кенесарының бейнесі тек қана Қазақстанмен Ресейдегіана емес, шетелде де өз тамсанушыларын тапты. Хан бейнесіне тамсанғандардың бірі Жюль Верн. Жәнеде "Михаил Строгов" романындағы хан Теофардың прототипі ретінде Кенесары алынды. Хан Кене тұлғасы қазіргі таңда Қазақ даласынан бөлек Ресейде де үлкен қызығушылық тудырады.

Кенесары Қасымұлы Қазақ хандығын қайта жаңғырту идеясын қайта тірілтіп, он жыл бойы оның туын жоғары көтерген тұлға. Семей облысының белгілі зерттеушісі және өлкетанушысы Н. Коншин жазғандай: "Түркістанда Сұлтан Қасым Абылайханұлы мен оның ұлдары Саржан мен Есенгелді (1836 және 1840 жылдар) қаза тапқаннан кейін олардың бауыры Кенесары Қасымұлы Қазақ қозғалысының басында болды. Бұл жеке және рулық қатынастардың тар шеңберінен мәңгілікке шыға алған барлық жағынан көрнекті адам. Тек Кенесары бейнесінен біз барлық қазақтардың саяси бірлестігін армандаған ұлттық қазақ батырын шынайы мағынада кездестіреміз".

Пайдаланылған әдебиеттер мен деректер тізімі

1. Үсенова А. Кенесары бастаған ұлт-азаттық қозғалыс // Қазақ тарихы. — 2009. — № 3 (96). — 60–62-б.
2. Қазақстан тарихы: Энциклопедиялық анықтамалық. — Алматы: «Аруна Ltd» ЖШС, 2006. — 768 б.
3. Бекмаханов Е. Қазақстан ХІХ ғасырдың 20–40-жылдарында: Оқу құралы. — Алматы: Санат, 1994. — 416 б.
4. Бекмаханов Е. Қазақ халқының Кенесары бастаған азаттық қозғалысы. (Тарихи монографиядан үзінді) // Хан Кене: Тарихи толғамдар мен пьеса, дастандар. — Алматы: Жалын, 1993. — 266–408-б.
5. Якунин А. К вопросу об оценке характера национальных движений 30-40-х ХІХ века в Казахстане // Вопросы истории. — 1951. — № 4. — 55-64 б.

ӘОЖ 93/94

ҚАЗАҚ МУЗЫКА ӨНЕРІНІҢ ҚАЙТА ӨРЛЕУ КЕЗЕҢІ

Охасова Д.К.

okhassovadilnaz@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ 1-курс магистранты

Дүкенбаева З.О. - Ғылыми жетекші, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ профессоры

Қазақ халқының музыкалық өнерінің ғасырлар бойы қалыптасқан бай және алуан түрлі тарихы бар. Ол музыка фольклоры және музыка тарихы салаларына жіктеледі. Алғашқы салаға суырып салмалық негізде туған эпикалық жанрлар – жыр, толғау, терме, желдірме және лирикалық әндер мен айтыс өнері, екіншісіне көне түркі дәуірінен бергі кезеңдегі музыка үлгілері мен тарихи-мәдени мәліметтер енеді.

XX ғасырда қазақ музыкасы елеулі өзгерістерге ұшырады, өйткені, елдің өзі саяси және әлеуметтік сілкіністер кезеңін бастан өткерді. XX ғасырдың басында қазақ елі Кеңес Одағының құрамында болды. Ел 1917 жылы большевиктер өмірге әкелген тарихи қайта құрулармен байланысты, айтарлықтай саяси өзгерістерге де ұшырады. Нәтижесінде, қазақ музыкасы да дами бастады, өйткені өткеннің дәстүрлі дыбыстары жаңа, заманауи әсерлермен араласып кетті. XX ғасыр қазақ музыкасы үшін өзгерістер мен дамудың маңызды кезеңі болды. Осы уақыт ішінде ел аймақтың музыкасына айтарлықтай әсер еткен бірқатар саяси,